

Blazovich Jákó

NIETZSCHE TRAGÉDIÁJA*

Nietzsche a mai problémazajlásban egyre aktuálisabb lesz. Különösen az a bölcseleti irányzat tolja az érdeklődés homlokterébe, amelyet Przywara „*Philosophie des Abgrundes*”-nek, a szakadék, az örvény bölcseletének keresztelt el. Főleg Erich Podach,¹ Charles Andler² és Hugo Fischer³ legújabb munkái nyomán egyre világosabban alakul ki Nietzsche igaz képe, amelyből a szenvedélyes élethimnuszokon keresztül is a *l'horrible sentiment des abîmes*,⁴ a metafizikai kétségbeesés döbrent ránk. Elsősorban az utolsó turini napok drámai eseményei szolgáltatnak sok adatot ebben az irányban. Nietzsche világa a maga összeomlásában tárja föl igaz tartalmát.

Nietzsche 1888. szeptember 21-én délután érkezik Turinba. Egy újságárusnál, Davide Finónál kap olcsó pénzen szobát, szemben a hatalmas Carignano-palotával, amelyben Viktor Emánuel született. Ideálisan szép olasz ősz fogadja. Turin az ősz köntösében is elbájolóan szép. Nietzsche leveleiben boldogan beszél, milyen kedvesek, előzékenyek vele szemben az emberek. Egészsége virul. „Éppen most néztem a tükörbe, sohasem voltam ilyen jó színben. Kedélyem elsőrendű, jó húsból vagyok, tíz évvel fiatalabb, mint amennyi megengedett volna.”⁵ Minden föltétel megvan, hogy intenzív, termékeny munka induljon meg. Nietzsche elkapja a munka láza. Gondolat gondolatot kerget agyában, az eszmék egyre erősebben dagadó, rohanó sodra ragadja magával. A hegyi patak rohan így a végzetes vonalhoz, amelyben medre hirtelen megtörik s a patak millió és millió darabra törve zuhan a mélybe. „Én vagyok most a világ leghálásabb embere – őszi hangulatban a szó legjobb és leggazdagabb értelmében: ez az én nagy szüretem.”⁶ Szédésre készen áll a *Götzendämmerung* s a Zarathustra-dalok (*Dionysos-Dithyramben*). Szeptember 30-án befejezi az *Umwertung aller Werte*

* Forrás → *Magyar Kultúra*, 1932/1. (XX. évf.), p. 6–14.

¹ Erich F. Podach: *Nietzsches Zusammenbruch*. Heidelberg: Niels Kompmann Verlag, 1930.

² Charles Andler: *Nietzsche, sa vie et sa pensée*. I–VI. Paris: Éditions Bossard, 1920–1931.

³ Hugo Fischer: *Nietzsche Apostata*. Erfurt: Verlag Kurt Stenger, 1931.

⁴ (Francia) „A szakadék szörnyű érzése.” [A szerkesztő megjegyzése.]

⁵ Levél Peter Gasthoz. *Nietzsches Briefe*. Leipzig: Insel-Verlag, 1922., p. 359.

⁶ *Nietzsches Briefe*, p. 336.

első könyvét (*Der Antichrist*). „Nagy győzelem, a hetedik nap, egy isten henyélése a Pó partján.”⁷ Október 15-én lelkesedéssel kap újra munkába. E napon tölti be 44. életévét. „Hogyne kellene hálásnak lennem egész életemnek?! Ezért elbeszélem magamnak életemet.”⁸ A munka célja dörgés között kivetíteni Európa egére a „Nietzsche” nevet. November 4-én már készen áll az *unglaubliches Stück Literatur*,⁹ az *Ecce homo*. Georg Brandesnek Koppenhágába a szörnyű újszülöttről ezt írja: „Elmondtam életemet olyan cinizmussal, amely világtörténelmi lesz. A könyv kíméletlen merénylet a Megfeszített ellen. Az egész előjátéka az *Umwertung aller Werte* című munkámnak, amely készen fekszik előttem. Biztosítom Önt, hogy két év alatt vonaglik a föld! Én végzet vagyok.”¹⁰ Még egy munka jut befejezéshez: *Nietzsche contra Wagner*. Közben gyenge szemeit veszedelmesen megerőltetve tisztáz a nyomda számára, korrektúráz és levelez. A világ nem akarja tudomásul venni a tűzhányót, maga kezd hatalmas propagandát műveinek elterjesztésére a világirodalomban. Lázasan keresi az utat Rómába, Párizsba, Londonba, Stockholmba, Szentpétervárra, New Yorkba. Úgy látja, érzi, hogy a gondolatrajnak, amely agyát már-már szétfeszíti, ki kell szállnia a művelt világ fölé, nem maradhat a német határokon belül.

E munkalázban jól, sőt boldognak érzi magát. Úgy látja, a világ egyre jobban fölfigyel szavára. Karácsonyi levélben boldogan írja édesanyjának: „Alapjában öreg fiad hihetetlen hírnévre vergődött. Tisztelőim sorában igazi lángelmék vannak. Szerencsémre rendelkezem mindazon erőkkkel, amelyeket elhivatásom tőlem megkíván. Egészségem valóban kitűnő, a legnehezebb feladatokat is, amelyek számára ember elég erős még nem volt, könnyedén bírom. Jó öreg anyám, fogadd az év végén legszívélyesebb jókívánataimat s Te is kívánj nekem olyan esztendő, amely a bekövetkezendő eseményeknek mindenben megfelel. Öreg fiad.”¹¹

A szép, termékeny turini napok alatt néha-néha mégis mélyről, tompán morajlás hallatszik... „Én mostanában néha-néha nem látom be, miért kellene életemnek tragikus katasztrófáját, amely az *Eccével* indult meg, túlságosan siettetni!”¹² De ez a viharadár nem Turinban repült el először élete fölött. Már másfél évvel előbb ezt írja Franz Overbecknek: „A jelenlegi Európa nem sejtí, mily borzasztó döntés körül forog egész lényem, hogy a problémák minő sors-kere-

⁷ Erich F. Podach: *Nietzsches Zusammenbruch*, p. 11.

⁸ *Friedrich Nietzsches Werke*. I–XI. Leipzig: Alfred Kröner Verlag, 1922. VII. k., p. 130.

⁹ (Német) „Az irodalom valószínűtlen darabja.” [A szerkesztő megjegyzése.]

¹⁰ *Nietzsches Briefe*, p. 363.

¹¹ *Nietzsches Briefe*, p. 365–366.

¹² Erich F. Podach: *Nietzsches Zusammenbruch*, p. 66.

kéhez vagyok én kötözve, s hogy katasztrófa előtt állok, amelynek nevét ismerem, de kiejteni nem akarom.”¹³

1889. január 3-án, egy csütörtöki napon a déli órákban a Piazza Carlo Alberton hirtelen népcsődület támad. A bérkocsi-állomáshelyen az egyik kocsis durván, kíméletlenül üti-veri gebéjét. Egy szerény öltözetű, zavart tekintetű férfi, amint ezt meglátja, zokogva veti magát a szegény állat nyakába, hogy a durva kocsis ütlegei elől megvédje. De csakhamar megroppan, összeesik. Szerencsére ott terem az újságáros Fino, s nagy ügygel-bajjal hazavezeti szerencsétlen lakóját. Nietzsche volt... Mit is tanított Zarathustra, minden részvét fölényes lábbal-tiprója? „Óvlak benneteket a részvétől: a részvétből még nehéz felhők húzódnak az emberek fölé.”¹⁴ A XIX. század egyik legmegrázóbb élettragédiájának kifejlése kezdődik: a színültig telt serlegbe a részvét könnye hull, s a serleg kicsordul...

Nietzschét jószívű lakásadója hazavezeti, díványra fekteti. Néhány óra múlva a beteg látszólag magához tér, valójában az üstökös kisiklott merész pályájáról, kigyúl minden fénye s így kísérteties, döbbenetes fényben ragyogva zuhan az örület sötét mélysége felé... A kísérteties fény hamar kialudt, de az üstökös csak tizenegy év múlva, 1900. augusztus 25-én délben nyugodott le végleg...

Nietzsche január 8-ig marad Turinban, amikor hűséges barátja, Overbeck eljön érte s elkíséri Bázélbe a kórházba. Bázél után Jéna, majd Naumburg s végül Weimar a szomorú állomások, amelyeken keresztül Nietzsche elborult lélekkel, néha dalolva-táncolva-zenélve, máskor könnyezve, teszi meg az utat a halálba.

Nietzsche megrendítően tragikus életének legfeszültebb szakasza a turini utolsó öt nap. Minden rendszer nélkül sötétség s ijesztő fény váltakoznak. Hol boldogságtól sugárzó arccal barangol az utcákon s megállítja a járókelőket: „Örülünk – én vagyok az Isten!” – hol a zongora billentyűzetét üti-veri. Máskor dalol, táncol. Legkedvesebb foglalkozása azonban a levélírás. Nagy számban írja a leveleket s aztán szalad velük a közelben lévő levélszekrényhez. E levelek nem egyszerűen egy örült játéka, hanem kísérteties villámlások, amelyek fénye egy-egy pillanatra megvilágítja Nietzschének az örülettel viaskodó lelkét. E levelekre jogosan alkalmazható, hogy *Wahnsinn ist nicht Unsinn* – „az örület nem értelmetlenség”. Néhány közülük lelkének olyan rejtekhelyéről jön, amelybe még legbizalmasabb barátjának sem engedett soha betekintést...

¹³ *Nietzsches Briefwechsel mit Overbeck*. Leipzig: R. Oehler & C. A. Bernoulli, 1916., p. 375.

¹⁴ *Friedrich Nietzsches Werke*, VIII. köt. p. 130.

Levél megy többek között Strindberghez. Strindberg megküldte egyik novelláját, amelyben egy német tisztt szomorú sorsát beszéli el, aki megőrül, mert a francia-német háborúban több francia *franc-tireur*¹⁵ agyonlövett. Nietzsche ezt válaszolja a küldeményre: „Kedves Uram, hamarosan megkapja válaszat novellájára. Kiadtam a rendeletet, hogy az uralkodók Rómába kongresszusra gyűljenek egybe. Az ifjú [t. i. német] császárt fejbe akarom lővetni. A viszontlátásra!” Aláírás: Nietzsche-Caesar. Levél megy Domenico Mariani pápai államtitkárhoz, amelyben arra kéri őt, jelentse „Öszentségének mély tiszteletét”. Levelet kap az olasz király is, amelyben azon reményének ad kifejezést, hogy a fejedelem a január 8-án tartandó római összejöveten „a Pápa öszentsége mellett fog ülni”. A német fejedelmekhez a következő szövegű levelet küldi: „Gyerekek, nem jó összeereszkedni az eszeveszett Hohenzollerokkal. Vonuljatok szerényen vissza a magánéletbe! A Keresztrefeszített.”

Hogy a turini tragikus napok hogyan szövődnek bele Nietzsche életébe, azt a leghűségesebb barátjához, Peter Gasthoz írt leveléből tudjuk meg: „Az én messteremnek, Pietrónak. Új dalt dalolj nekem: a világ átszellemült s az egek örülnek. A Keresztrefeszített.” Íme a döbbenetes fényben zuhanó üstökös! Nietzsche soha nem fürdött úgy a boldogságban, mint amikor néhány napig az örület szörnyű mezsgyéjén táncolt. Szerencsétlen lelke fénytengerben úszik, tépett melódiák szárnyain szálldos, röpköd a szédítő örvény fölött, amely hamarosan magába fogja rántani.

A szerencsétlen levelek közt van egy, amellyel külön kell foglalkoznunk, amely mögött meghúzódó tragédiába csak Andler műve nyomán nyertünk betekintést. A levél Wagner Richárd feleségének, Cosimának szól. Tudvalevően Nietzschét azelőtt meleg barátság fűzte egybe Wagnerékkal. A levél csak e mondatból áll: „*Ariadne, ich liebe dich! Dionysos.*”¹⁶

Az *Also sprach Zarathustra* egyik legszebb fejezete a híres „*Nachtlied*”, amelyből a szeretet után való kínzó, égő vágy sír ki. „*Nacht ist es: nun reden lauter alle springenden Brunnen. Und auch meine Seele ist ein springender Brunnen. Nacht ist es: nun erst erwachen alle Lieder der Liebenden. Und auch meine Seele ist das Lied eines Liebenden. Ein Ungestilltes, Unstillbares ist in mir, das will laut werden. Eine Begierde nach Liebe ist in mir, die redet selber die Sprache der Liebe.*”¹⁷ (Éj van: most hangosabban beszélnek a szökőkutak. Az én lelkem is szökőkút. Éj van: csak most ébrednek a szeretők dalai. Az én lelkem is egy szerető dala. Él

¹⁵ (Francia) Szabadcsapat tagja, partizán. [A szerkesztő megjegyzése.]

¹⁶ (Német) „Ariadné! Szeretlek!” [A szerkesztő megjegyzése.] Charles Andler: *Nietzsche, sa vie et sa pensée*, IV. k., p. 553.

¹⁷ *Friedrich Nietzsches Werke*, VIII. k., p. 153.

bennem valami kielégítetlen, kielégíthetetlen, ami hangot kér. A szeretet utáni hő vágy magától zengi bennem a szeretet dalát.) Ehhez a fejezethez jegyzi meg az *Ecce homo*-ban: „Hasonló a költészetből még nem virágzott ki, így még nem éreztek, nem szenvedtek: így szenved egy isten, egy Dionüszosz. A felelet erre a fényben is elhagyott árva dithyrambusra Ariadné volna... Ki tudja kívülem mit is jelent Ariadné?...”¹⁸ A turini tragikus vergődésben széthasad az a függöny is, amely Nietzsche legféltettebb titkát egész életén át oly gondosan rejtegette a világ, barátai, Cosima, sokszor talán még saját maga előtt is... Húsz éven keresztül vérzik, lüktet a seb, amelyet a nem viszonzott szerelem hasított bele életébe. E sebből még egyszer csordulnak ki vérkönnyek. Amikor Nietzsche elméje már teljesen elborult, a jenai klinikán a kezelő orvos jegyzi föl a beteg e mondatát: „*Meine Frau Cosima Wagner hat mich hieher gebracht.*”¹⁹

A turini viharból, amely hol lecsapja, hol felszítja Nietzsche kigyulladt lelkének lángjait, s ezzel hol vakító fénybe, hol vak sötétségbe sodorja ezt a szerencsétlen életet, négy név süvít ki: Ariadné – Caesar – Dionüszosz – *Der Gekreuzigte*.²⁰ E négy névre szövődik rá a nietzschei életdráma.

Az első név, Ariadné mögött lüktet a dráma legemberibb része. „Ariadné a nő ragyogó képe, aki után Nietzsche vágyódott.”²¹ A híres „Klage der Ariadne”-ban nem Ariadné-Cosima, hanem Nietzsche zokog:

„*Oh komm zurück,
Mein unbekannter Gott! Mein Schmerz!
Mein letztes – Glück!*”²²

Zarathustra-Nietzsche szépen tud beszélni az „*Insel der Einsamkeit*”-ről, a magány, az egyedüllét szigetéről, de lám, e sziget homokjára is lecsordul a forró, fájdó könny: „*Dergleichen ist noch nie gelitten worden...*” („Ilyent még senki sem szenvedett.”) Zarathustra tehát nem váltotta meg Nietzschében sem az embert...

Caesarban sűriti össze Nietzsche politikai álmait. Milyenek voltak ezek az álmok?

¹⁸ *Friedrich Nietzsches Werke*, XI. k., p. 360.

¹⁹ (Német) „Feleségem, Cosima Wagner hozott ide.” [A szerkesztő megjegyzése.] Erich F. Podach: *Nietzsches Zusammenbruch*, p. 94.

²⁰ (Német) „A Keresztrefeszített.” [A szerkesztő megjegyzése.]

²¹ Erich F. Podach: *Nietzsches Zusammenbruch*, p. 92.

²² (Német) „Ó jöjj vissza, / Én ismeretlen istenem! Fájdalmam! / Végső – boldogságom!” [A szerkesztő megjegyzése.] *Friedrich Nietzsches Werke*, VII. k., p. 370.

Nietzsche politikai elgondolása, mint egész világnézetének legnagyobb része, tragikusan negatív, bár büszkén vallja: „Nagy politika a földön csak velem kezdődik”. Némileg pozitíve tör át állam-ideálja a *Der Antichrist* e szavain: „Görögök! Rómaiak! az ösztön előkelősége, ízlés, módszeres kutatás, a szervezés és kormányzás zsenialitása, erős akaratú hit az emberiség jövőjében, a valóságok erős igenlése, mint látható, az összes érzékszervek számára érzékelhető *Imperium Romanum*, a nagy stílus, nem csak mint művészet, hanem mint alakot öltött valóság, élet...” Tehát állam-ideáljában, amely elsősorban Athénre és Rómára támaszkodik, művészet, tudomány, előkelőség, gazdagon kibomló élet a legnagyobb értékek, a legfontosabb tényezők. Politikai gondolkozása az újkorban a legnagyobb szeretettel Napóleon felé fordul, akihez hasonló szabású és méretű egyéniségekre az emberiségnek nagy szüksége van, hogy a „*Selbstherrlichkeit des Einzelnen*”, a felséges egyéniségbe vetett hite össze ne roppanjon.

A tagadásban Nietzsche sokkal határozottabb, konkrétabb. Az első föladat a Bismarck–Vilmos-féle német birodalom kíméletlen fölrobbantása. Fiatalabb éveiben még hisz a *hieros gamos*ban, a görög kultúrvilág s a germán szellem termékeny házasságában, amelyből megszületik a jövő ideális állama. De eme hite egyre halkul, gyengül, hogy aztán a Bismarck–Vilmos Németországa ellen lobogó gyűlöletnek engedjen helyet. „Bevallom, a németek az én ellenségeim.” A germánság nagy bűne a reformáció, amely a reneszánsz megakasztásával megmentette a kereszténységet, amely pedig minden baj forrása. A Napóleon elleni harcokkal, a „*Reich, diese Rekrudescenz der Kleinstaateri und des Kultur-Atomismus*”²³ megalapításával a németiség beteges nacionalizmussal fertőzte meg egész Európát, s ekként legnagyobb akadályozója a Nietzsche előtt ideálként lebegő Pán-Európa megvalósulásának. A korabeli Németországgal szemben gyűlölete a *Nietzsche contra Wagner* előszavában ilyen szavakra ragadja: „Talán lenne mondanivalóm az olaszok számára is, akiket éppen annyira szeretek, mint amennyire... [ti. gyűlölöm a németeket!] ... *Quousque tandem, Crispi!*”²⁴ Hármasszövetség: a »Reich«-hal egy intelligens nép csak *mésalliance*-ot köthet...”²⁵

Dionüszosz az élettelttség s a szenvedélyes életdinamika istene, szimbóluma; Nietzsche legféltettebb álmának, az *Übermensch*nek hátértéke. Nietzsche szerelmese a föld, s e földből kell kisarjadnia az emberiség boldogságának. E földről, melyet a természet még szunnyadó erői, a dionüszoszi tűz majdan egy sok-

²³ (Német) „A birodalom, a felaprózott állam és a kultúratomizmus e rekrudescenciája.” [A szerkesztő megjegyzése.]

²⁴ (Latin) „Milyen messze, az ég szerelmére, Crispi!” Francesco Crispi (1818–1901), olasz miniszterelnök. [A szerkesztő megjegyzése.]

²⁵ *Friedrich Nietzsches Werke*, XI. k., p. 229.

kal tökéletesebb, felségesebb létformába emelnek, csendül majd bele a világűrbe, az örökkévalóságba a diadalmas élet himnusza. Dosztojevszkij is szenvedélyes szeretettel öleli át a földet, de neki a föld szép lépcső a még szebb örökkévalóságba. Nietzscheből hatalmas ódák törnek föl az örökkévalósághoz, de ez az örökkévalóság nem keres, nem igényel Istent, eget, másvilágot, hanem egész szenvedélyességével kapaszkodik bele a szép földbe. „*Die dionysische Metaphysik Nietzsches bejaht das Ewige im Irdischen, die eschatologische Dostojewskys das Irdische im Ewigen.*”²⁶ Gyűlöletének minden erejével támad a kereszténységre, amely a szép földnek a „siralom völgye” címet merete adni. A kereszténység az élet legsötétebb tagadója. „*Wo der schlimmste aller Bäume wuchs, das Kreuz – an dem Lande ist nichts zu loben.*”²⁷ A kereszténység az emberiség megrontója, az életértékek táblájának tudatos meghamisítója. „A keresztény egyház a maga romlottságában semmit sem hagyott megfertőzetlenül. Minden értéket értéktelenséggé, minden igazságot hazugsággá, minden igazságosságot lélek-aljassággá alacsonyított le. S még merjen valaki előttem áldásairól beszélni!” Főleg két munkája, az *Also sprach Zarathustra* negyedik könyve s a *Der Antichrist* a legszörnyűbb vádak áradata, amelyeket egy történelmi valóság, tényező ellen csak emelni lehet. Íme a káromló *finale* a *Der Antichrist*ben: „S az emberek még a *dies nefastus*sal,²⁸ amellyel ez a végzet megindult, a kereszténység első napjával kezdik az időszámítást! Miért nem inkább utolsó napjával? – A mával! – *Umwertung aller Werte!*”²⁹

Nietzsche húga hangsúlyozza bátyja „előszeretetét” (*Vorliebe*) a katolicizmus iránt, „amely nemcsak bizonyos rangsorozatot ismer el a lelkek világában, hanem a jócselekedetek értékét is hangsúlyozza, s nem elégszik meg az annyira ellenőrizhetetlen hittel, mint a protestantizmus”.³⁰

Tagadhatatlan, hogy Nietzsche a kereszténységet a XIX. század protestantizmusán keresztül látja, nézi, amely a dogmarendszer német idealisztikus filozófiává, a vallást, mint Istenbe kapcsolódó lelki élményt és valóságot pedig bizonyos humanitárius morállá hígította föl. Ez az alanyi filozófia mint teológia kétkedéssel, sőt tagadással áll azzal a valósággal szemben, amelyé Nietzsche

²⁶ (Német) „Nietzsche dionüszoszi metafizikája igent mond a földiben rejlő örökkévalóságra, Dosztojevszkij eszkatológikus metafizikája pedig az örökkévalóban rejlő földire.” [A szerkesztő megjegyzése.] Hugo Fischer: *Nietzsche Apostata*, p. 67.

²⁷ (Német) „Ahol a minden fák legszörnyűségesebbje nőtt, a kereszt – azon az országon nincs mit dicsérni.” [A szerkesztő megjegyzése.]

²⁸ (Latin) „Átkozott nap.” [A szerkesztő megjegyzése.]

²⁹ (Német) „Minden érték átértékelése.” [A szerkesztő megjegyzése.] *Friedrich Nietzsches Werke*, X. k., p. 456.

³⁰ *Friedrich Nietzsches Werke*, X. k., p. 23.

minden szenvedélyes szeretete. Érthető tehát, hogy ennek a filozófiai idealizmus süllyedt protestantizmusnak hadat üzen. De merészség volna ebből a katolicizmus iránti komoly szimpátiára következtetni. Nietzsche pogány, aki korának lelketlen materializmusától irtózik, de az evangélium életszemléletét értékelni, szépségeit meglátni, megérezni nem tudta.

Eltorzult, a történelem, az evangéliumok Messiásától teljesen elütő Nietzsche Krisztus-képe. Krisztus s a kereszténység közt szerinte áthidalhatatlan űr tátong, amelynek legerőszakosabb kimélyítője Szent Pál. Az első és utolsó keresztény a keresztfán halt meg. Az evangélium Krisztusa a kereszténység költésze. Nietzsche Krisztusa, akit természetesen szeretne a világra erőszakolni, nemes, lágylelkű álmodozó, akiben a szenvedéstől való félelem a szeretet vallásává szelídül. Ez a Krisztus nevéhez kapcsolt dogmarendszer től távol áll, előtte a térben és időben elterülő világ csak jelkép, ő csak egy valóságot ismer: az örökké hullámzó életet, amely rajtunk is átcsap, amelynek immanens erőitől kell várni a lét teljes, boldog kibontakozását.

Hitt-e Nietzsche rendületlen, életet eltartó hittel a maga álmodott világában, amelyre állandóan hullatja csodálatos költészetének virágosjét?

Nietzsche utolsó idejéből valók Zarathustra-dalai, amelyek halála után *Dionysos-Dithyramben* cím alatt jelentek meg. Véleményünk szerint e néhány költeményben sokkal többet kell látnunk, mint Nietzsche lírikus hangulatfoszlányait, pasztelljeit. Amit már korábban így fejezett ki: „*Ich erst habe das Tragische entdeckt* – én ismertem föl először a tragikumot”, ugyanaz a szkepszis sikolt ki e költeményekből. Minél többször kúszunk végig e sorokon, annál ijesztebb bontakozik ki előttünk Nietzsche tragédiája.

Hányszor hitte, hirdette győzelemittasan, hogy az igazságot átfogva átkarolva tartja. S íme egy sötét órában hallja magában a gúnykacajt:

*Der Wahrheit Freier? Du?
Nein! Nur ein Dichter!
Ein Tier, ein listiges, raubendes, schleichendes,
Das lügen muss,
Das wissentlich, willentlich lügen muss:
Nach Beute lüstern,
Bunt verlarvt,
Sich selber Larve,
Sich selbst zur Beute.
Das – der Wahrheit Freier?
Nein! Nur Narr! Nur Dichter!*

„Te, az igazság lovagja? Nem! Csak egy költő! Ravasz, rabló, sompolygó állat, amelynek hazudnia kell, amelynek tudatosan, akarva hazudnia kell: Zsákmányra éhes, tarka álarc alatt, saját magának álarca, saját magának zsákmánya. — az igazság bajnoka? Nem! Csak bolond! Csak költő!”

Hányszor hallottuk az élet dionüszoszi prófétájától: a kékmadár, a boldogság fészket legbiztonságosabban két ág közé lehet, kell rakni: a lázas élettevékenység s a tudás közé! S íme a Pó partján mint egy isten büszkén járó Nietzsche hogy tud vallani, amikor magába omlik:

*Und jüngst noch so stolz,
auf allen Stelzen deines Stolzes!
Jüngst noch der Einsiedler ohne Gott,
der Zweisiedler mit dem Teufel
der scharlache Prinz jedes Übermuts!
Jetzt!
zwischen zwei Nichtse
eingekrümmt,
ein Fragezeichen,
ein müdes Rätsel –
ein Rätsel für Raubvögel...
– sie werden dich schon „lösen“...
Oh Zarathustra!
Selbstkenner!
Selbsthenker!*

„Nemrég még oly büszke, gőgöd falábain! Nemrég még remeteként Isten nélkül kettesben az ördöggel, az elbizakodottság skarlát hercege! Most! két semmi közé lapulva, kérdőjel, fáradt talány – talány ragadozó madarak számára... – majd ők megváltanak... Oh Zarathustra! Önismerő! Öngyilkos!”

S amikor lázas életaktivitása szinte dübörög, amikor az igazság fénye szinte vakít, amikor a telt csűrben büszkén jár-kél, – vajon akkor élete meleg, puha, csendes, boldog-e? Halld a szót Turinból, élte alkonyáról:

*Zehn Jahre dahin –
kein Tropfen erreichte mich,
kein feuchter Wind, kein Tau der Liebe
– ein regenloses Land... Fort, fort, ihr Wahrheiten,
die ihr düster blickt!
Nicht will ich auf meinen Bergen
herbe ungeduldige Wahrheiten sehn.
Vom Lächeln vergüldet
nahe mir heut die Wahrheit,
von der Sonne gesüsst, von der Sonne gebräunt
eine reife Wahrheit breche ich allein vom Baum.*

„Tíz év lefolyt, egyetlen csepp nem ért, a szeretet egyetlen lány szellője, egyetlen harmata nem jutott osztályrészül – erőtlen ország... El-el, ti Igazságok, a ti komor tekintetekkel! Nem akarok hegyeimre fanyar türelmetlen igazságokat látni. A mosolytól megaranyozva, a Naptól megédesítve, megbarnítva közeledjék ma felém az Igazság, csak érett igazságot szakítok le a fáról.”

Ezek nem élethimnuszok, hanem szörnyű vergődések! Így didereg, nyög az emberi szív, amelyet erőszak hurcolt föl az ész jégszicláira.

Hogy nemcsak katolikus pszichológáló önkény hallja e kitérőekben Nietzsche lelkének szörnyű viaskodását a kétségbeeséssel, annak megdöbbentő bizonyítéka hűséges barátjának, Overbecknek nyilatkozata: „Nietzsche minden erőfeszítése, gondolata csak kísérlet az önámításra. Nietzsche optimizmusa – kétségbeesés.”³¹ A misztikus, lírikus és tirannikus Nietzsche a kétségbeesés esztétája, aki a maga filozófiájának finom, művészi fátyolával akarja eltakarni azt a tántorgó szakadékot, amelynek legszélére sodródott, amelybe bele fog szédülni, amely össze fogja zúzni... Úgy, amint Balzac gondolta: „*Pour nous les abîmes doivent être parés*”,³² a fontos, hogy virág takarja, díszítse a szakadék szélét... Az igaz Nietzsche nem a diadalmas élet, hanem a szakadék, a metafizikai kétségbeesés költő-filozófusa.

Nietzschének egy a turini szomorú napokban írt levele, amelyet eddig a weimari Nietzsche-archívum a világ előtt elzárt, Podach már ismételtén idézett munkája révén csak a múlt évben vált ismeretessé. Hogy e levelet jól megérthesük, lássuk röviden, mi is történt Turinban.

Nietzschén, mint láttuk, az örület kétségtelen jelei mutatkoztak. Az első kérdés: mi vitte őt az örületbe? Az eddigi Nietzsche-irodalomban két magyarázat járta. Az egyik szerint régebbi, fertőzésből származó *paralysis progressiva* volt az ok. A másik magyarázat szerint, amelynek fő képviselője Nietzsche húga, az ok azokban a lelki diszharmóniákban, ingerültségekben, fölkavarodásokban keresendő, amelyeket a Nietzschét több oldalról ért támadások idéztek elő. Podach gondos vizsgálat alá veszi ezeket a magyarázatokat s a következő végső következtetésre jut. „Semmi olyan életrajzi, illetőleg orvosi adat nem áll rendelkezésünkre, amelynek alapján kénytelenek volnánk Nietzsche cselekvésének és katasztrófájának normalpszichológiai magyarázatát föladni.”³³ Láttuk, hogy gondolja el Nietzsche a jövő világát. Kettőnek kell eltűnnie: a kereszténységnek s a német birodalomnak. Ezekkel szemben Nietzsche kilép a merő teoretizálásból s a cse-

³¹ *Neue Rundschau*, 1906, p. 217.

³² [Francia] „Számunkra minden szakadéknak díszítve kell lennie.” [A szerkesztő megjegyzése.]

³³ Erich F. Podach: *Nietzsches Zusammenbruch*, p. 35.

lekvés útjára lép. Minden erejének a végsőkig való feszítésével világelgondolásának megvalósításába kezd. Bármennyire is gyűlöli Nietzsche Luthert, testvére lesz, de messze túlmegy rajta: egyrészt a forradalom üszkét a német birodalomba is bele akarja vetni, másrészt a kereszténységgel szemben nem „reform”, hanem „kiirtás” a jelszó „*Hat man mich verstanden? Dionysos gegen den Gekreuzigten!*” Dionüszosz Krisztus ellen – így hangzik a hadüzenet, az *Ecce homo* utolsó mondata!³⁴ Néha erősen hitte, hogy ő lesz a győztes. „Ismerem sorsomat. Nevemhez majdan valami szörnyűség emléke fűződik, válságé, aminőt a föld még nem látott, sorsdöntése minden ellen, amit eddig hittek, követeltek, szentnek tartottak.”³⁵ Nietzsche Julián aposztata kísértete a XIX. században – de fegyver, légiók nélkül! Sorsa is ugyanaz lett – a „Galilei” győzött... Nietzsche aposztata nem a harctéren esik el, hanem lelke borul be. Az örület légüres terében zakatoló pszichikumba a pszichológusnak nincs ugyan belépése, de tekintete egy-egy részen néha mégis besiklik e szomorú világba, ahol az öntudatalatti rekeszek zárai felpattannak, s a két világ – a tudatalatti s a tudatfölötti – szörnyű káoszba olvad össze. A turini napok, levelek ismételt megvilágítják egy-egy pillanatra Nietzschét. E kísérteties döbbenetes világlátás mellett látjuk, hogy nem egyszerűen megalomániával, nagyzási hóborttal állunk szemben, hanem Nietzsche „*Wesensentfaltung*”-jával, lényének teljes kibomlásával, magával Nietzschével, aki az örületben minden féket ledob magáról, hogy filozófiából történelmet csináljon... „Dinamit vagyok”, hangzik a nagy szó. Turinban a dinamit fölrobant, de nem azokat tépte szét, akiknek szánva volt, hanem magát Nietzschét. Nietzsche-Zarathustra addig hirdette szenvedéllyel az átistenülés folyamatát, amíg kigyúlt benne a teremtett lény legszörnyűbb hite: „Isten vagyok!” s a blaszfémia gyilkos fényétől megvakult és felborult a lelke. Ez történt Turinban...

Ezek előrebocsátása után lássuk az említett levelet. Nietzsche január 5-én írta Jacob Burckhardtnak, az ismert kultúrhistorikusnak. A levél négy oldal terjedelmű s a többi ez időben íródott levélből eltérően aláírása: „*Ihr Nietzsche*”. A levél szomorúan leng ide-oda az örület mezsgyéje fölött. Elmondja, hogy szívesebben volna bázeli tanár, mint isten. De vállalkoznia kellett az isten-szerepre is, mert „az embernek akárhogyan és akárhol él, áldozatot kell hoznia”. Megnyugtatta Burckhardtot, hogy e küldetése semmit sem változtatott eddigi életkeretében. Most is csak 25 frankot fizet szobájáért, maga végzi el bevásárlásait, rossz cipőkben jár és „minden pillanatban hálálkodik az Égnek a régi világért, amely

³⁴ *Friedrich Nietzsches Werke*, XI. k., p. 387.

³⁵ *Friedrich Nietzsches Werke*, XI. k., p. 376.

számára az emberek nem voltak elég egyszerűek, csendesek”. „Én persze Figaróval közeli vonatkozásban állok” – s el is mond mindjárt két tréfát. Azután Turinba hívja Burckhardtot: „Kedves Tanár Úr, meg kell néznie alkotásomat, s minthogy én ezekben a dolgokban teljesen tapasztalatlan vagyok, szabadon mondhat bírálatot.” Burckhardt jöjjön, Turin nincs messze, kedvenc bora is várni fogja.

Íme a szörnyű viaskodás! Az egyik pillanatban istennek érzi magát, aki új világot épít – aztán hirtelen átcsap a „*Possenreisser der Ewigkeiten*” (Overbeck elnevezése) – az örökkévalóság bohócának szerepébe. „Én magam, ki a tragédiát saját kezűleg írtam, az isteneket a negyedik fölvonásban csupa moralitásból meggyilkoltam. Mi legyen most az ötödik fölvonással? Honnan veszem a tragikus megoldást? El kell kezdenem a fejtörést komikus megoldás után” – írja még a turini összeomlása előtt.³⁶ Íme a szörnyű megoldás: az isten-tudat és Figaro közt vergődő, viaskodó Nietzsche, aki előtt, úgy látszik, ez a vergődés egy-egy pillanatra tudatossá is lesz. Ki csodálkoznék azon, hogy e szörnyű kínlódásban Nietzsche hálálkodik az Égnek a régi csendes világért... Kár, hogy a levél hálálkodásról beszélő mondatán keresztül legalább egy pillanatra nem tudunk belépni ebbe a sötétedő, süllyedő, szenvedő világba, az a sejtés él bennünk, hogy sokkal szebbet, felségesebbet látnánk, mint amit Zarathustrától hallottunk. Hogy a hálálkodó mondat mögött mi lappang, csakúgy titok marad számunkra, mint az a könny, amely a szenvedések hosszú éveit alatt sápadt arcán néha-néha végigcsordult... Egy-egy mondatban, egy-egy könnyben sok és nagy titok fér el...

A turini sötét napok olyanok, mint egy hatalmas árvíz. Látjuk, mint borít el lassan-lassan mindent az ár. A végén csak a legmagasabb csúcsok emelkednek még ki. A turini sötétlő, morajló vizekből négy csúcs látszik ki legtovább: Ariadné, Caesar, Dionüszosz, a Keresztrefeszített... A pszichológiának az első három magyarázatával semmi baja, nehézsége: mind a három – ha Ariadné rejtve is – a tragikus élet legmagasabb értékcsúcsait jelenti az árvíz előtt is. De miért a Keresztrefeszített? A Keresztrefeszített ebben az aposztata életben is, mint anyyiszor, győzött. Talán a győzelem úgy vakított, hogy aztán a vak lászon... A zseniális Rembrandtdeutsche,³⁷ aki a tragikus filozófust élete végső szakában jól ismerte, mindennap imádkozott Nietzschéért, hogy Isten színét minél előbb meglássa...

³⁶ Erich F. Podach: *Nietzsches Zusammenbruch*, p. 99.

³⁷ Julius Langbehn (1851–1907) német művészettörténész. [A szerkesztő megjegyzése.]